

родним секретаріатом у судових справах України 23.01.1918 р. // Вестник Украинской Народной Республики. –23.01.1918. –№15.

10. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від. 12.09.1922 р. // СУ УССР. –1922. –№ 24-26.

11. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. // ВВР УРСР. –1961. –№ 2. –Ст.15.

Надійшла до редколегії 05.07.2005

ГОРЕЛОВ М.А. ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В правовом поле охарактеризован процесс создания и развития следственных подразделений ОВД.

GORELOV M.A. HISTORY-LEGAL ANALYSIS OF CREATION AND DEVELOPMENT OF INVESTIGATORY DIVISIONS OF LAW-ENFORCEMENT ORGANS

In a legal field process of creation and development of investigatory division's law-enforcement organs is characterized.

Ю.В. КЛИМЧУК

канд. юрид. наук

Харківський університет Повітряних Сил

УДК 341.3+355.01*ГРОЦІЙ Г.

ВНЕСОК ГУГО ГРОЦІЯ У ФОРМУВАННЯ ПРАВА ВІЙНИ

Здійснюється аналіз внеску Гуго Гроція (1583-1645), голландського юриста, богослова, соціолога і державного діяча, одного з визнаних засновників природного права і науки міжнародного права у формуванні правових і гуманних критеріїв регулювання збройних конфліктів.

Ідея міжнародного права була сформульована в працях юристів на рубежі 16-17 ст.ст. [1, с.48]. На Європейському континенті в цей час існувала велика кількість незалежних держав, їхні інтереси вимагали установити правила міжнародного спілкування, що забезпечують мінімальний правопорядок. Вважається, що саме Г. Гроцій розвив ідеї Ф. де Вітторії і Б. Аїяла (16 ст.) і створив концепцію міжнародного права [1, с.11, 83, 94; 2, с.25; 3, с.109]. Значимо, що внесок Гроція у розвиток права збройних конфліктів відзначали Г. Ацелефич, В. Буткевич, О. Задорожній, І. Лукашук, П. Маланчук, В. Мицик, О. Покрашук та ін. Але у розвиток їхніх досліджень, метою нашої роботи є аналіз і систематизація запропонованих Г. Гроциєм визначень причин і характеру, обмежених засобів ведення війни, права полонених, перемир'я, нейтралітету, мирних угод, справедливості та милосердя під час воєнних дій. Новизна роботи міститься у аналізі внеску Г. Гроція у формування правових і гуманних критеріїв регулювання збройних конфліктів.

Трактат Гроція "Про право здобичі" містить первинний виклад основ міжнародного права і розвинутий у головній праці "Про право війни і миру" ("De jure belli ac pacis"), початому в 1623 р., закінченому у березні 1625 р., у розпал Тридцятирічної війни (1618-1648 рр.); у нас вперше був переведений близько 1710 р. у Київській духовній академії. Праця Г. Гроція, будучи свого роду енциклопедією тодішньої гуманітарної науки, за своїм змістом

навіть в юридичній області набагато ширша своєї назви. До неї входять не тільки питання міжнародного права, права війни, але і державного, цивільного і кримінального права. Гроцій у своєму трактаті "Про право війни і миру" цитує широкий ряд авторів, серед яких грецькі філософи і софісти, давньоримські юристи, історики, державні діячі, імператори, королі, європейські вчені, богослови і гуманісти [4, с.857-867]. Не можна не згадати і про те, що Гроцій активно посилається на біблійні джерела, у тому числі при висвітленні аспектів права війни, прибігаючи до доводів християнської моралі.

Ця книга Гроція мала надзвичайний успіх, витримала кілька видань при житті автора і придбала такий авторитет у Європі, що у випадку винякнення міжнародних розбіжностей її положення використовувалися як підстава для вирішення спірних питань [5, с.26].

У Гроція ми зустрічаємо поділ війн на несправедливі (загарбницькі) і справедливі (законні), тобто такі, що є відповіддю на правопорушення, наприклад, воєнні дії, які розпочаті народом з метою самооборони і захисту свого надбання. "Приватні війни" - ті, які ведуться особами, що не є носіями цивільної влади. Публічні ж війни являють собою війни, що ведуться органами цивільної (державної) влади, крім них існують "змішані" війни, що поєднують у собі елементи перших і других [4, с.118]. Публічна справедлива війна, відповідно до вказівок Гроція, має по праву народів "урочистий характер", якщо вона ведеться по

обидва боки волею тих, хто в державі має верховну владу, і з дотриманням відомих обрядів. Оскільки надане будь-яким посадовим особам право починати війну погрожує небезпекою для держави, то законами майже всіх народів передбачено, що війну можна вести тільки по велінню носія верховної влади [4, с.123, 186].

Способи запобігання війни:

- суперечка, готова вилитися в збройний конфлікт, може бути вирішений за допомогою переговорів;
- зацікавлені сторони можуть вибрати третейського суддю;
- готовність вирішити справу зброєю надає двобій, що може бути допущений "як найменше зло" у порівнянні зі збройним зіткненням армій і тяжкими бідами народів під час війни.

Ворогуючі сторони повинні привселюдно повідомляти іншим народам про причину війни і про права, що вони мають намір захистити. І полководці відповідальні за все зроблене під їхньою командою; відповідальні й усі воїни, що брали участь у якій-небудь спільній дії, наприклад, у спаленні міста; у справах же, зроблених поодиноч, кожний відповідальний за шкоду, винуватцем якої він був. "Будь навіть під час війни миротворцем" - стверджує Гуго Гроцій [4, с.594].

В оцінці війни, як явища, Гроцій категоричний: "війна не відноситься до числа мистецтв, тому що сама річ настільки жахлива, що виправдати її може тільки крайня необхідність або справжнє людинолюбство" [4, с.564], він також пише про оголошення війни як юридичній процедурі [4, с.606-615], використовує поняття громадянських війн і визнає за народом право на повстання [4, с.658], засуджує військові союзи, що обіцяють допомогу в будь-якій війні, без розрізнення її причин, називає наймитство "безчесним способом життя", коли люди борються "без всякої поважної причини, винятково заради винагороди" [4, с.563-564].

Гроцій диференціює воюючих, виділяючи певних посадових осіб, що знаходяться на службі й одержують утримання, які мають право вести бойові дії і право убивати, але утримуватися від насильства й образ [4, с.118]. На війні дозволене те, що необхідно для досягнення поставленої мети, "...нерідко і любов до ближнього не дозволяє нам скористатися всією повнотою права... сам Бог, господь над людьми, по праву своєму заради небагатьох праведних має звичай щадити навіть велику кількість злих і цим свідчить про свою справедливість в якості судді..." [4, с.578-593].

Ми зустрічаємо і деяку подобу обмеження засобів ведення війни: "По праву найбільш освічених народів визнано, що не годиться вбивати ворога отрутою... не можна отруювати ні зброю, ні воду... отруєння колодязів суперечить не тільки норову предків, але і Божим заповідям. І не повинно здаватися дивним, що існують деякі мовчазні угоди про зменшення небезпеки між воюючими..." [4, с.624].

"Ми віримо в існування права народів іншої природи, ніж те, яке складається з однієї тільки безкарності чи в зовнішній силі судових рішень. Захоплення майна ворога в справедливій війні не можна вважати вільним ні від правопорушення, ні від обов'язку відшкодування... необхідно знати... що правила милосердя поширюються ширше, ніж норми права. Той, хто володіє великим багатством, буде винний у жорстокості, якщо позбавить нужденного борж-

ника всіх його скромних засобів, щоб одержати останню чверть копійки. Тому людяність вимагає, щоб тим, хто не несе вини за початок війни і хто зобов'язується тільки в силу поручительства, залишати речі, без яких ми можемо обійтися легше, ніж вони, особливо ж якщо досить імовірно, що вони самі не одержать від держави відшкодування за втрачене подібним чином. Нерідко можна прочитати про те, міста, які здалися, не піддавалися розгарбуванню... похвально і згідно з благочестивими правилами канонів щадити не тільки людей, але і майно землевласників, за умови сплати данини; за подібну данину звичайно забезпечується також недоторканність товарів на війні" [4, с.725-727].

Один розділ присвячений "Праву на полонених": яке відношення до них припустимо; чи дозволено полоненим рятуватися втечею або чинити опір (нестерпна жорстокість виправдує необхідність втечі); майно полонених належить їхньому власнику; полонених охороняють особи, що їх захопили, однак звичай більшості держав передають право на полонених державі або його главі [4, с.662-669]; "...якщо в яких-небудь народів не в звичай право повolenня на війні, то кращим способом дій буде обмін полонених, а наступним - випуск на волю за справедливий викуп" [4, с.734].

Автор "Права війни і миру" згадує про право репресалій [4 с.601-603], розмежуванні повноважень військової і цивільної влади, обов'язках місцевого населення під час збройного конфлікту [4, с.807-818], сумнівності (виконання обіцянок і угод) між ворогами [4, с.761-769], необхідності дотримання змісту й умов перемир'я, обумовленого як: "...угода, в силу якої під час війни на деякий термін слід утриматися від воєнних дій. Слово *induciae* (перемир'я) очевидно, походить від *inde*, тобто починаючи з певного моменту, коли настає *otium* (дозвілля); так і греки називають перемир'я "стримуванням рук". Час перемир'я звичайно визначається або у вигляді безупинного проміжку, як, наприклад, у сто днів, або ж шляхом позначення кінцевого терміну, як, наприклад, до 1 березня... під час перемир'я неприпустимі всякого роду ворожі дії як проти осіб, так і проти майна... перемир'я, вигідне одній стороні, не повинне погіршувати положення іншої сторони... після закінчення перемир'я немає необхідності в новому оголошенні війни. Тому що по усуненню тимчасової перешкоди разом з тим відновлюється стан війни..." [4, с.796 - 800].

Поза границями дослідження Г. Гроція не залишився і нейтралітет, він вважав, що в тих, хто зберігає мир, тобто не бере участі у війні, нічого не повинно відніматися інакше, як у силу крайньої необхідності і з відшкодуванням вартості, а обов'язок "тих, хто тримається осторонь від війни складається в стримуванні від сприяння тому, хто веде несправедливу війну, чи тому, хто перешкоджає діям ведучого справедливую війну... Недоцільно укласти з обома воюючими сторонами договір про добровільне стримування від воєнних дій разом з кожною з них і про надання кожній стороні загальних послуг людинолюбства" [4, с.750-753].

Важливе значення Гроцій надає укладенню і дотриманню мирних договорів:

- угода між воюючими сторонами полягає "явно або мовчазно";
- варто розрізняти головні умови угод про закінчення війни (які припиняють війну як таку силою самого акта

або внаслідок згоди щодо посилення на що-небудь інше) і привхідні умови;

- укладають угоду ті, хто уповноважений починати і вести війну;

- сприятливі статті мирного договору варто тлумачити "широко", менш сприятливі - обмежено;

- мир укладається заради безпеки всіх громадян і є державним актом "в інтересах цілого і його частин";

- усе майно, захоплене після укладення мирного договору, підлягає поверненню, оскільки право війни уже скасовано.

Мир або довіра "порушується" трьома способами: дією, що суперечить тому, що передбачається усяким миром; дією, що суперечить тому, що явно виражено в мирному договорі; чи ж дією, що суперечить тому, що слід розуміти з особливої природи миру.

Агресія визначається Гроциєм як явище, що суперечить "тому, що притаманне всякому миру, здійснення ворожої дії збройною силою, особливо коли відсутня будь-яка нова причина війни". Висловлюється автор і про: третейське посередництво при укладенні миру (при наявності взаємної угоди про підпорядкування його рішенням); умовах здачі, що стосуються інтересів окремих осіб або держави в цілому; забезпеченні угод (застави і заручники); післявоєнному устрої цивільної влади; сумлінності у виконанні умов договорів [4, с.772-790].

Гуго Гроцій приводить різні думки, що стосуються допустимості військових хитрощів, але на його думку, перемога над супротивником повинна бути здобута завдяки перевазі сил у справедливій і "благочесній" війні [4, с.581-593]. Гроцій торкається проблеми неправомірного наказу і засуджує в першу чергу начальника, тому що служба злочинно є злочин, а той, хто сумнівається, повинний зробити "обережний вибір", тобто "утриматися від війни" [4, с.566-568].

Слід особливо зазначити, що вся праця Гуго Гроція пронизана духом гуманізму і справедливості. Він переконливо доводить, що основною цінністю права є людинолюбство, навіть під час війни. "Неможливо не тільки погодитися з думками деяких, начебто під час війни припиняються усі права, але і навіть не варто ні починати війну, ні продовжувати триваючу війну інакше як дотримуючись меж права і сумлінності. Яке значення має на війні дотримання справедливості, повсюдно показують історички, що найчастіше приписують здобуту перемогу саме цій причині. Звідси і пішли прислів'я, що силу солдата знищує та чи інша мета самої війни; що рідко повертається цілим і неушкодженим той, хто починає несправедливу війну; що надія - супутниця благого починання, та інші в тому ж роді"... на війні добра совість сама себе виправдує, так що перемога буває здобута не стільки завдяки мужності, скільки завдяки чистоті... людське життя повинне цінуватися більш, ніж наше майно [4, с.50-51, 570, 603].

Гроцій намічає необхідні "пом'якшення" (temporamenta) права війни, розвиває цю думку у відношенні нонкомбатантів, прав на майно, і заперечує проти спустошення країни як способу ведення війни, оскільки далеко не усе, що визнавалося в ту епоху "правомірним" у сенсі "безкарності", цілком заслуговує схвалення. Для оцінки дій воюючих Гроцій використовує критерій "вну-

трішньої справедливості", за допомогою якого він обґрунтовує необхідність "пом'якшення" жахів війни. Великий голландець радить уникати у війні убивств, коли для цього є хоча б найменша можливість. Він пропонує бути милосердним з тими, хто виступає на стороні ворога випадково або по примусу. При покаранні ворогів він вважає потрібним розрізняти призвідників війни і підлеглих їм осіб, з якими поводження повинне бути більш м'яким. Що стосується людей ні в чому не винних, то не тільки не слід убивати їх навмисно, але необхідно всіляко намагатися не допустити створення таких умов, при яких їхнє життя опиняється в небезпеці. Гроцій різко заперечує проти застосування невинуватої жорстокості, відступів від природного права і справедливості при необхідності усунення супротивника, застосування таліона, насильства у відношенні полонених або тих, хто збирається здатися, порушення клятв або інших норм права народів (міжнародного права), наприклад, права послів [4, с.706]. "У нашій задачі, власне, входить дослідження питання не про те, що представляється найкращим, але про обмеження сваволі війни межами дозволеного природою або тим, що є більш кращим з дозволеного. Проте сама чеснота, настільки принижена в нашому столітті, повинна мене вибачити, якщо я, хоча вона як така і знаходиться в презирстві, піднімаю її значення, висуваючи блага, що виникають з неї. ...Справа стосується якщо не справедливості, то у всякому разі милосердя - не робити нічого, що могло б загрожувати безневинним, крім як тільки в силу значних основ, що торкаються благополуччя багатьох" [4, с.702].

"Справедливість велить нам, щоб ми не зрівнювали ні злочин і помилку, ні провини і нещасливий випадок. Якщо навіть справедливість не вимагає звільнення від покарання, проте це відповідає людинолюбству, скромності і величї душі" [4, с.697, 700], тобто по Гроцію людинолюбство переважає справедливість. "Але якщо злочини і такі, що люди, здавалося б, заслуговують смерті, проте борг милосердя полягає в тому, щоб трохи відступати від свого суворого права" [4, с.707].

Гроцій зробив важливу спробу гармонійно поєднати гуманізм із військовою необхідністю і окреслив шляхи удосконалення права війни, багато його ідей залишаються актуальними і в даний час [1, с.138, 146, 400].

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожний О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник /За ред. В.Г. Буткевича. -К.: Либідь, 2002. -608 с.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник. -М.: Бек, 1997. -371 с.
3. Анцелевич Г.О., Покрещук О.О. Міжнародне право. Підручник. -К.: Алеута, 2003. -410 с.
4. Гроцій Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. -М.: Гос. изд. юр. лит-ры, 1956. -868 с.
5. Бирюков П.Н. Международное право: Учебное пособие. -М.: Юристъ, 2000. -415 с.

Надійшла до редакції 22.02.2005

КЛИМЧУК Ю.В. ВЗНОС ГУГО ГРОЦІЯ В ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВА ВОЙНЫ

Анализируется вклад Гуго Гроция (1583-1645), голландского юриста, богослова, социолога и государственного деятеля, одного из признанных основателей теории естественного права и науки международного права в формирование правовых и гуманных критериев регулирования вооруженных конфликтов.

KLIMCHUK JU.V. PAYMENT HUGO HROTSIUS IN FORMATIONS OF THE LAW OF WAR

Hugo Hrotsius (1583-1645), Dutch lawyer, theologian, sociologist and statesman, one of the recognized founders of natural law theory and international law science, whose contribution into forming law and humanitarian criteria of arm conflicts regulations is analyzed.

V.V. РОССІХІН

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК (470+571)[35.072.6+343.26]“18/19”

ТЮРЕМНІ ІНСПЕКЦІЇ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТЮРМАМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В II ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ. (на матеріалах українських губерній)¹

Розглянуто основні принципи роботи та функції тюремних інспекцій післяреформеної тюремної системи Російської імперії.

У зв'язку з проведенням реформ кримінально-виправного законодавства, ламанням стереотипів репресивних цілей покарання, гуманізацією процесу відбування покарання у вигляді позбавлення волі - після здобуття незалежності Україною - зростає інтерес до проблем історії пенітенціарної системи Російської імперії, її відомчої приналежності, принципів і методів управління.

В історіографії пенітенціарної системи не достатньо уваги приділено органам її управління на місцях. Так, наприклад, М.Н. Гернет практично не відводить місця інспекціям, лише згадуючи їх як ланки єдиної бюрократичної машини [1, с.11]. Таке саме ставлення до губернських інспекцій спостерігається на протязі усього радянського періоду історіографії. В останні часи виходять лише поодинокі роботи, наприклад, О.П. Неєлова та Л.І. Беляєвої, в яких згадуються органи управління пенітенціарною системою на місцях, але практично сучасними вченими проблема губернських тюремних інспекцій Російської імперії в II пол. XIX – на поч. XX ст. не досліджується.

Тим часом, історія створення губернських інспекцій заслуговує на більш пильну увагу дослідників, оскільки їхня діяльність хоча й була тісно пов'язана з ГТУ, мала свої особливості й зіграла певну роль у реформуванні тюремних установ на місцях. Вирішенню цього завдання й присвячена ця робота, наукова новизна якої міститься у встановленні факту перебування російських тюремних

інспекцій післяреформеної імперії в складі пенітенціарної системи як її керівного органу на місцях.

Створення ГТУ та утворення тюремних інспекцій на місцях – це два різних і надзвичайно важливих процеси, що вимагають окремого вивчення, та протягом яких ішла постійна боротьба думок про кращу організацію діяльності тюремної частини на місцях. Тому нова бюрократична машина не могла вступити в дію негайно - якщо ГТУ було утворено в 1879 р., то перші тюремні інспекції з'явилися тільки в 1890 р. на підставі закону від 21.03.1890 р. у Віленській, Київській, Пермській, Саратовській і Харківській губерніях [2].

Начальник ГТУ М.Н. Галкін-Враської цілеспрямовано й завзято провадив політику створення губернських тюремних інспекцій за зразком ГТУ, ґрунтуючись, насамперед, на його досвіді. МВС і Державна рада були також одноставні в прагненні поширити інспекції по всій імперії. Законом 1891 р. інспекції були уведені в Катеринославській, Казанській, Московській, Херсонській та Томській губерніях; законами 1894 р. – ще в шести губерніях; законом від 29.05.1895 р. – ще в восьми (у т.ч. у Полтавській і Чернігівській) [3]. Взагалі, зростання кількості інспекцій було в цілому більш-менш стабільним у наступні роки. Так, якщо до 1907 р. їхня загальна кількість по Росії становила 24, то з 1909 р. було засновано ще 29 інспекцій [4, с.31]; у 1910 р. – 10 інспекцій і стільки ж у 1912 р. [4, с.38].

Нерідко губернатори самі зверталися до ГТУ з наполегливими клопотаннями про якнайшвидше заснування тюремних інспекцій [5]. Однак уряд не мав у своєму роз-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Рум'янцев В.О. (АІрН України).